

Юлія Норманська,
Севастопольський
економіко-гуманітарний інститут

РЕЛІГІЙНО-МОРАЛЬНІ ПОВЧАННЯ СЕРГІЯ РАДОНЕЖСЬКОГО

Розглядаються окремі аспекти створення глобальної етики і подолання морального зла з позицій вивчення життя і духовної спадщини святого преподобного Сергія Радонежського як прикладу етичної досконалості.

Ключові слова: моральність, добро, чеснота.

Розвиток сучасного світу, особливо в умовах кризи, що торкнулася всіх без винятку інститутів суспільства, вимагає створення універсальної етики, покликаної стати фундаментом єдиного культурного простору і прийнятої всіма етносами, соціальними верствами і групами, віруючими і атеїстами. У загальному сенсі завданням глобальної (універсальної, загальнолюдської, планетарної) етики є вироблення прийнятних для всіх людей визначень добра і зла. У вирішенні цього завдання важливе місце відводиться релігії, особливо якщо взяти до уваги те, що споконвічно проблема добра і зла розглядалася суто в релігійному контексті.

У зв'язку з тим, що на сьогодні релігійність притаманна більше 80 % населення нашої планети (з них, за мінімальними оцінками, християнство сповідує близько 2 млрд осіб), а в Україні 85 % дорослого населення пройшло обряд хрещення, тобто формально є християнами, зупинимося детальніше на деяких аспектах християнського підходу до проблеми добра і зла.

У роботі «Догматичне богослів'я» В. М. Лоський підкреслював, що проблема зла по суті є християнською, оскільки потрібно пояснити, чому зло існує в світі, створеному Богом, який творить тільки добро. При цьому сама постановка питання «що таке зло» не є правильною, оскільки припускає, що зло є «щось» [5].

У наші дні, згідно з існуючою класифікацією, зло може бути трьох видів: фізичним, соціальним і моральним. Фізичне зло виявляється в результаті дії стихійних сил природи, і людина практично не має в своєму розпорядженні засобів і можливостей (або має, але дуже обмежені) для боротьби з ним. На зовнішній і внутрішній світ людини можуть також деструктивно впливати різні соціальні процеси. В такому разі йдеться про соціальне зло. Його вияви – війни, соціальні конфлікти, врешті-решт, горезвісна криза. На зло може обернутися й те, що взагалі-то є добром, наприклад, розвиток промисловості. Головним же видом зла виступає моральне зло, яке сучасний філософ А. П. Скрипник визначив як «використання специфічних особистих здібностей (перш за все, свідомості і волі), яке спрямоване на самознищення людського в людині, дегуманізацію людей» [6, с. 11]. На думку цього автора, моральне зло має два різновиди. Перший передбачає «панування над людиною і світом, яке руйнує їх», другий – «таке підпорядкування людям, зовнішнім обставинам і своїм спокусам, яке сприяє перетворенню самого себе на пасивний об'єкт стихійних сил, на простий засіб задоволення чийхсь примх» [6, с. 18]. Фінальною стадією другого різновиду морального зла є руйнування фізичних

і моральних якостей. Таким чином, А. П. Скрипник виділяє дві «протоформи» морального зла та умовно визначає їх як ворожість і розбещеність [6, с. 19].

Що ж може стати в сучасному світі «універсальною вакциною» від «вірусу» морального зла? Наблизитися до відповіді на це питання дозволяє звернення до духовної спадщини, пошук у нашому минулому справжніх Вчителів Добра. Протягом кількох століть однією з таких постатей є святий преподобний Сергій Радонежський.

Сергій Радонежський визнавався Російською православною церквою як преподобний і донині вважається найбільшим подвижником. Дні його пам'яті відзначаються 5 (18) липня (обретіння мощей), 7 (20) липня і 25 вересня (8 жовтня) (преставлення). Отець Сергій був одним з тих, хто сформулював основні морально-етичні норми поведінки православної людини. Їхнім базисом стали християнські надетнічні цінності, біля витоків яких стояли Христос та святі апостоли Петро і Павло. В історії чернецтва ім'я Сергія Радонежського стоїть в одному ряду з іменами преподобних Антонія і Феодосія Печерських, засновників чернечого життя на Русі.

Історичне значення чину Сергія Радонежського полягає в тому, що саме він прийняв і глибоко усвідомив життя праведника на Русі, дав заповіт православним нащадкам, тобто і церковним служителям, і мирянам, «як необхідно поводитися». Отець Сергій сприяв формуванню духовних ідеалів народу. Під впливом Сергія Радонежського виховувалися вчителі моральності, авторитет яких був настільки високий упродовж декількох століть, що цей період увійшов до історії й пам'яті народу під назвою – «Свята Русь».

Житіє о. Сергія склав преподобний Єпіфаній Премудрий, який був учнем святого і тому знав про життя свого вчителя від нього самого, від старшого брата о. Сергія – Стефана, та племінника – Феодора, а також від його келійника. Вже не одне століття покоління людей читають і перечитують рядки, що оповідають про життя богоносного отця, прагнучи пізнати таємниці його духовного зростання. Крім «Житія», преп. Єпіфаній написав і «Похвальне слово» о. Сергію [1].

Афонський чернець Пахомій Логофет (Серб) переробив і доповнив текст Єпіфанія, створив службу преподобному Сергію, канон з акафістом. На основі переробленого Пахомієм тексту, в середині XVII ст. келар Троїце-Сергієвої лаври Симон Азарин підготував нову редакцію «Житія». Він постарався зібрати якнайповніший список відомостей про чудеса Сергія Радонежського, проте з різних причин надруковані були тільки 35 з них.

Майбутній ігумен землі Руської, згідно з «Житієм», народився 3 травня 1314 р. (за іншими джерелами – 1319 р.) від праведних і добродесних батьків – Кирила і Марії. Вони були знатного роду (з бояр), багаті, володіли великим маєтком, який розташовувався на території сучасної Ростовської області. Про богообраність Сергія було знамення ще до його народження. У недільний день, під час Божественної Літургії, на якій молилася Марія, дитина в її лоні тричі голосно прокричала. Вже після народження немовляти ієрей, що хрестив його, тлумачив цю подію як те, що дитині визначено бути богообраним слугою й обителлю Святої Трійці.

При хрещенні хлопчиків дали ім'я Варфоломій, що означає «син радості». В акафісті преподобному Сергію є слова: «Радій, від чрева матері освячений; Радій, в народженні твоєму сином радості наречений». Знамення богообраності Сергія

виявлялися й у відмові немовляти від материнського молока у середу та п'ятницю, а також після того, як матері траплялося поїсти м'ясної їжі. Крім того, він не хотів харчуватися молоком годувальниці, що було витлумачено так: блага гілка, що йде від благого кореня, повинна бути вигодувана неоскверненим молоком.

У віці семи років Варфоломій віддали вчитися грамоти, але, попри старанність, навчання ніяк не давалося йому. І ось одного разу, коли батько послав Варфоломія шукати коней, які заблукали, хлопчик побачив під дубом дивного чорноризця, який молився. Варфоломій наблизився до нього і став очікувати закінчення молитви. Старий благословив отрока і запитав, чого той бажає. Варфоломей відповідав, що всією душею хотів би навчитися грамоти і просить старого помолитися про дарування йому книжкового розуміння. Чернець виконав прохання Варфоломія, помолвився і дав хлопчикові з'їсти частинку просфори в знамення Божої благодаті і для розуміння Святого Письма. Старий хотів було йти геть, але Варфоломій запросив його відвідати будинок своїх батьків. Запрошення було прийнято. Батьки хлопчика привітно зустріли гостя і запропонували частування, на що той відповів, що спочатку треба покуштувати їжі духовної, і велів Варфоломію читати Псалтир. Батьки із здивуванням слухали, як читає їхній син, і раділи цьому. З тих пір святий отрок легко читав і розумів зміст книг.

Епіфаній Премудрий пише, що добрий отрок Варфоломій у всьому корився батькам, дотримуючись заповіді «Шануй батька свого і матір, так забезпечиш собі довголіття». Майбутній преподобний отроком жив у строгому посту, нічого не їв щосереди і щоп'ятниці, ночі проводив у молитві. Про ці роки його життя історіограф повідомляє, що отрок не бавився з дітьми, не слухав нероб і суєтних людей, не спілкувався з насмішниками і лихословами. Весь свій час він присвячував вправам славослів'я Богові, участі в заутрені та вечірні, читанню святих книг. Так вселилася в нього благодать Святого Духа. Вже у той час Варфоломій, за словами Епіфанія, був наділений такими душевними якостями, як простота без хитрувань, спокій, мовчазність, лагідність, негнівливість, упокорювання. Одяг він носив бідний, прагнув до аскетичного життя. Ростовський період життя авви Сергія закінчився вимушеним переселенням сім'ї з Ростова в Радонеж. Після смерті батьків він, залишивши спадок своєму молодшому братові Петрові, віддалився в ліс. Незабаром Петро пішов до нього і прийняв чернецтво.

7 жовтня 1337 р., в день пам'яті святих мучеників Сергія і Вакха, 23-річний Варфоломій був пострижений з ім'ям Сергій. Більше року Сергій провів у повній самоті, молитвою і працею рятуючись від голоду, тяготи, спокусу, страху. Якось до його келії наблизився голодний ведмідь. Преподобний виніс тварині хліба, після чого хижак став частенько навідуватися до відлюдника.

Незабаром заснований преподобним монастир став центром руського чернецтва. Так виник Троїце-Сергіїв монастир (згодом – Троїце-Сергієва лавра). Сергій подавав усім приклад своєю працьовитістю й упокорюванням. Він заборонив ченцям приймати подаяння і ввів правило, яке приписувало жити плодами власної праці. Обитель поступово росла і з часом перетворилася на багатий монастир, слава про який дійшла навіть до Царгорода. Патріарх Філофей дав пораду ввести в монастирі строгу форму чернечого життя – кіновію. Пізніше подібний статут був прийнятий у багатьох монастирях на Русі.

Життя підкреслюють, що у преп. Сергієві дивовижним чином поєднувалися три іпостасі людської природи: молитовно-споглядальне устремління до духу, невпинна праця і любов до всього живого. Один з сучасників о. Сергія згадував, що преподобний своїми тихими і покірливими словами усмиряв і пом'якшував найзапекліші й найзачерствіліші серця. Він примиряв ворогуючих князів, завдяки чому до початку Куликівської битви майже всі вони визнали верховенство Дмитра Івановича. У житії сказано, що перед цією однією з найбільших в історії середньовіччя битв, що стала переломним моментом у боротьбі слов'янського народу проти монголо-татарського ярма, преп. Сергій поблагословив князя московського, передрік йому перемогу і відпустив у похід двох своїх ченців – Пересвіта й Ослябію.

Дмитро Донський залишився в пам'яті нащадків насамперед як переможець битви, національний герой. Преподобного отця Сергія згодом було названо збирачем духовної сили Русі, «світільником віри».

Вже за життя о. Сергій був наділений даром чудотворення. Слава про нього швидко розповсюджувалася, і до нього стали звідусіль приводити хворих. Згідно з житієм, Сергій Радонежський здійснив безліч чудес. Люди приходили до нього з різних місць для зцілення, а іноді навіть для того, щоб просто побачити його. Як стверджує житіє, одного разу о. Сергій воскресив хлопчика, померлого на руках батька, коли той ніс дитину до святого для зцілення. Ніхто не йшов від святого отця, не одержавши зцілення і повчальних порад.

У 1378 р., коли митрополит Олексій, передчуваючи наближення своєї кончини, умовляв Сергія стати новим російським митрополитом, той, попри своє смирення, не погодився. Замість шляху першого церковного ієрарха, що передбачав не тільки молитву, але й участь у політиці й управлінні країною, преподобний віддав перевагу життю в монастирі: молитві, вихованню учнів, проповіді православ'я серед простого люду.

Сергій Радонежський удостоївся від Бога небесного видіння. Йому з'явилася Богоматір у супроводі святих апостолів Петра й Івана Богослова. Преподобний упав ниць, а Мати Божа торкнулася його і сказала, що завжди опікуватиметься його обителлю.

Напередодні своєї кончини, Сергій Радонежський, будучи вже старим, скликав братію і звернувся до них із словами: «Слухайте собі, братіє. Перш за все майте страх Божий, чистоту душевну і любов нелицемірну». Преподобний заповідав зберігати чистоту віри, дотримуватися одностайності, душевної й тілесної чистоти, справжньої любові, віддалятися від злих бажань, бути старанними і покірливими.

Вшанування Сергія Радонежського почалося задовго до появи формальних правил канонізації. В кінці XIX ст. видатний історик церкви Е. Голубинський припустив, що о. Сергій став святим «сам собою, унаслідок своєї великої слави». Незважаючи на таке сприйняття постаті о. Сергія в слов'янському світі, існували й інші думки. Зокрема, сумніви щодо святості Сергія Радонежського відкрито висловлював Максим Грек, дорікаючи тому, як іншим московським святителям, що вони мали великі багатства. Свідченням належності о. Сергія до лику святих для загальноцерковного вшанування служить грамота митрополита Іони, датована 1449 або 1450 р. У ній предстоятель Російської православної церкви називає Сергія преподобним і ставить його поряд з іншими чудотворцями і святителями.

Знаменитий історик В. О. Ключевський говорив про те, що, вимовляючи ім'я Сергія Радонежського, народ згадає про своє етичне відродження, яке уможливило відродження політичне, і стверджує правило, згідно з яким міцність політичної фортеці визначається етичною силою, на якій вона тримається. У цьому синтезі моралі й політики, моральності й державності, віри і сили – найцінніший внесок Сергія Радонежського. Етичне багатство народу вимірюється передовсім пам'ятними діями на загальне благо і діями, що привнесли суспільству найбільше добра [2, с. 95]. Усе це є живильним підґрунтям етичного відчуття народу, яке немислиме без почуття обов'язку і відповідальності перед великими предками. Поминаючи преподобного Сергія, ми ніби переглядаємо свій етичний запас, оновлюємо і поповнюємо його. Кажуть, що коли ми вичерпаємо цей запас, брами Лаври преподобного Сергія зачиняються і загаснуть лампади над гробницею ігумена всієї Русі.

Цей святий, без сумніву, поза межами і конфесіями. Він шанується Православною і, зі схвалення папи римського, східнокатолицькою Церквою. Зовсім не випадково слова преподобного Сергія Радонежського «Любов'ю і єднанням врятуємося» стали девізом Першого місіонерського з'їзду Української православної церкви, що відбувся в Києві у травні 2003 р., а в італійському Мілані і досі стоїть православна церква святих Сергія Радонежського, Серафима Саровського і Вікентія Сарагозького.

Про о. Сергія сьогодні говорять і екуменісти. Так, співробітник Папської ради із сприяння християнській єдності священник Мілан Жуст пише про те, що йому дуже близькі православні традиції, духовність, богослів'я і такі святі, як Сергій Радонежський, Серафим Саровський. Він уважає, що існує одна християнська традиція, в якій західна і східна схожі на два легені, які живлять киснем одне тіло, і тому щоб пізнати справжнє християнське життя, треба знати життя обох Церков.

Образ Сергія Радонежського в контексті духовного пошуку був джерелом натхнення для діячів науки і культури. Так, письменник Б. К. Зайцев порівнював преп. Сергія з Франциском Асизьким. Академік Д. С. Ліхачев також проводить паралелі між Сергієм Радонежським і Франциском Асизьким і відзначає, що обидвоє святих найвищими християнськими подвигами називали духовне подолання страждань і любов до всього живого [4]. Риси Сергія Радонежського і Франциска Асизького властиві старому Зосиму – персонажеві з роману Ф. М. Достоєвського «Брати Карамазови».

В сучасній публіцистиці духовній спадщині Сергія Радонежського, оцінці його діянь надається велике значення. В. Н. Лімарев [3], зокрема, виділяє такі основні етичні принципи Сергія Радонежського, як потяг до знань (саме завдяки йому наша земля славиться величезною кількістю видатних учених), любов і пошанування батьків, праця задля забезпечення себе всім необхідним, праця на благо суспільства, чітке розрізнення істинних і помилкових авторитетів, захист вітчизни, опора на власні сили, любов до дітей, розповсюдження знань, скромний спосіб життя.

Звернення до загальнолюдських вічних цінностей – чи не в цьому вихід з морально-етичної кризи, що яскраво виявилася на початку ХХІ століття? Чи це не ті саме ліки проти морального зла, що зневажає і втопує в багно усе добре і світле в людині?

У своєму останньому інтерв'ю патріарх Олексій II зазначив, що сенс кризи, яка нині переживається, полягає в тому, щоб ми замислилися про душу, свою долю і долю своїх близьких, забувши, хоча б на якийсь час, про безперервну турботу про матеріальні блага. Нинішній патріарх Кирило у своїх виступах не втомлюється повторювати, що мудрість – це здатність людини засвоювати досвід попередніх поколінь і вміння правильно розставляти пріоритети. Патріарх Кирило підкреслює важливість системного підходу до життя, базисом і скріплюючою силою якого є моральність. При цьому предстоятель церкви підкреслює потребу етичного консенсусу в суспільстві. Таким чином, ми знову переконуємося в необхідності створення універсальної етики. І в цьому сенсі прикладом (не тільки церковно-служителям, але й всім нам) є життя і ставлення до життя о. Сергія Радонежського, бо саме цей святий по праву вважається народним.

Знайти упокорювання в собі – ось головний заповіт, даний нам преподобним Сергієм Радонежським. І в цьому пошуку – перший крок якщо не до порятунку, то до надії на спасіння. Універсальному злу може і повинне протистояти не менш універсальне добро, наріжним каменем якого є упокорювання душі. А вже на ньому ґрунтуються інші чесноти: любов, працьовитість, пізнання. Чи засвоїть суспільство XXI століття уроки Добра, що були проголошені багато століть назад?

1. Житие преподобного и богоносного отца нашего Сергия Чудотворца, написанное Епифанием Премудрым (по изданию 1646 года) [Електроний ресурс] / Епифаний Премудрый. – Режим доступу: <http://stsl.ru/lib/book2/index.htm>.
2. Ключевский В. О. Исторические портреты. Деятели исторической мысли / Василий Осипович. – Москва: Правда, 1991. – 624 с.
3. Лимарев В. Н. Истоки русской духовности. Сергей Радонежский [Електронний ресурс] / В. Н. Лимарев. – Режим доступу: http://www.homeru.com/rci/orthodoxy/hram_3.html.
4. Лихачев Д. С. Сергей Радонежский и Франциск Ассизский / Д. С. Лихачев // Наука и религия. – 1992. – № 1. – С. 8–10
5. Лосский В. Н. Догматическое богословие / В. Н. Лосский // Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие / В. Н. Лосский. – Москва, 1991. – С. 200–288.
6. Скрипник А. П. Моральное зло в истории этики и культуры / Анатолий Петрович Скрипник. – Москва: Политиздат, 1992. – 351 с. – (Над чем спорят философы).

SUMMARY

Yuliia Normanska

SERGIY RADONEZHSKIY AS A TEACHER OF GOOD

The separate aspects of creation of global ethics and overcoming of moral evil are examined from positions of study of life and spiritual legacy of Saint Sergiy Radonezhskiy as the example of moral perfection.

Key words: morality, good, virtue.